

ШКОЛА И ПРОМЕНЕ У КУЛТУРИ СЕЛА

Ајсџиракџи: Култура сеоског друштва, која представља традицију у савременом друштву, није аутономна, већ се обликује у додиру са великом *ипрадицијом* – доминантном културом. Начин додиривања и комуницирања те две културе одређује степен промена у култури села, квантум *промена* који треба постићи начином живота обележеним нестајањем традиционалних вредности пред иновацијама репрезентативним за индустријско/урбано друштво.

Интеграција културних вредности глобалне и градске културе у постојећу културу села обавља се путем ширења мреже друштвених и културних институција на селу. У том процесу издваја се школа, као специјална мултифункционална институција, која треба да постане носилац процеса прилагођавања села и сеоског становништва новим друштвеним захтевима и потребама.

Кључне речи: друштвене промене, вредности, култура села, школа

УВОД

Свакодневни живот од појединца захтева поседовање функционалног знања израслог на тлу одређеног историјског облика културе (садржај, обим и обавезност тог знања су релативни), које му омогућава да се потврђује у актуелним друштвеним условима. „Носиоци садржаја овог знања – које може бити стварано различито, зависно од слојева и класа – јесу сами људи: ‘одрасле генерације’... Мада је свако носилац и посредник свакодневног знања, у сваком друштву могу се наћи особе чија је дужност у првом реду то преношење“.¹ У савременом друштву, које административним путем жели да наметне своју организацију борбе за опстанак, један од институционализованих посредника знања и културе као „свеукупности начина живота одређене људске скупине помоћу којих се решава темељно питање – питање властитог опстанка“², постаје школа. Ова институција „са стално растућим друштвеним значајем,“ преноси одређену културу као могући одговор на питање опстанка заједнице и њој припадајућих појединаца, остварујући повезаност појединца са конкретном друштвеном средином и везу између локалног друштвеног миљеа и хомогенизованог комплекса миљеа глобалног друштва.

¹ А. Хелер, *Свакодневни животи*, НОЛИТ, Београд, 1978, стр. 303.

² Ј. Огбу, *Педагошка антропологија*, Школске новине, Загреб, 1989, стр. 5.

ШКОЛА КАО КУЛТУРНА ИНСТИТУЦИЈА

Школа се појављује као инструмент друштвене интеграције. Хетерогену масу појединаца, који трансцендирају своју непосредну средину и културу, премешта у нову ширу средину и културу интернализовањем репрезентативних вредности и култивисањем одлика примерених захтевима глобалног друштва. „Основношколско образовање постало је обавезно управо зато што развија оне способности и знања која су нужна за вођење свакодневног живота, тј. минимум нужен за мишљење“³. Школа, путем релативно образовног слоја извођача наставе, преноси ученицима укупан фонд заједничког, пречишћеног знања, као и друштвено признати модел живота што је одређује као посредника културе. Основни проблем који се јавља јесте: да ли школа својом делатношћу доприноси, превасходно, диференцирању глобалне и локалне културе или омогућава да се миље локалне средине и културе одржи на супрот другима и развија паралелно са њима? Коју културу школа преноси, на који начин и како решава проблеме међуодноса културе и васпитања⁴, питања су која делимично откривају сложеност проблематике остваривања функција културе. Њихова реализација и ревитализација модела основне школе као средишта културе на селу, могу се остварити ако се спроведе процес структуралне трансформације школе и започне радикална измена улоге учитеља и наставника.

Школа је затворена институција чије је деловање одређено законском регулативом. Она преноси споља детерминисане образовне и културне садржаје не схватајући локалну заједницу као извор потреба. Преиспитивање актуелне образовне стратегије, међутим, показује да је неопходно започети процес *ошваранја* основне школе, то јест, структуралну трансформацију означену као развијање међуутицаја школе и специфичних карактеристика културе локалне средине. „На школу би утицало шире окружење и особине и потребе локалне средине (и то не само уже образовне и производно-економске, већ и здравствене, еколошке, социјалне, вредносне, обичајне и остале потребе појединаца који живе у тој средини), као и да школе делују на различите сфере живота средине у којој се налазе“⁵. Изградња отвореног модела основне школе захтева и измену улоге учитеља и наставника, замену њихове досадашње улоге извођача наставе улогом анимирања школских и срединских васпитно-образовних чинилаца значајних за васпитање ученика и културни развој

³ А. Хелер, Наведено дело, стр. 102.

⁴ М. Пешић, издваја следеће проблеме важне за схватање односа између културе и васпитања: (1) где је место личности (појединца) у сопственој (условно речено) културној средини; (2) да ли васпитање има конзервирајућу или динамичку функцију; (3) како се одређују културне вредности које се васпитањем преносе; (4) на који начин се преноси култура; (5) какав је однос између културног обрасца школе и „култура“ које се преносе неформалним путевима. Наводи према: М. Пешић, *Култура образовања у: Школа – средиште културе*, Просвета – Ниш, Завод за проучавање културног развоја – Београд, 1992, стр. 90.

⁵ М. Пешић, Наведено дело, стр. 92.

средине. Нова стратегија друштвеног развоја (савремени услови развитка науке, технике, технологије, мас-медијских средстава и паралелно одвијање процеса појачане међузависности и глобализације) и изражена потреба подстицања друштвене кохезије, извесно, истичу неопходност промена, прилагођавања и осавремењивања професије наставника основних школа. Наставници, условно речено, могу да постану *носиоци* развоја културе остварујући васпитно-педагошки и, шире, културни утицај на ученике, родитеље ученика и средину у којој школа ради, уважавајући *локална* културна достигнућа и културне потребе. Трансформација улоге наставника отвара низ питања која се односе на концепт образовања наставника у функцији ревитализације и развоја друштвеног и културног живота локалне средине. Не може се очекивати да се ова врста припремљености наставника за рад у специфичним локалним срединама стиче само кроз наставу. Она подразумева преданију ангажованост будућих наставника и постиже се разноврсним делатностима „кроз целокупан рад факултета, што подразумева оспособљавање наставника за једну или две активности у оквиру спорта, технике или културно-просветног и уметничког рада и стваралаштва. Ниједан наставник не би смео да заврши факултет, а да није оспособљен да ради и руководи једном секцијом“⁶. Поред адекватне оспособљености, остваривање ове групе задатака подразумева и одговарајућу друштвену подршку наставницима, другачији систем награђивања, побољшање услова рада и успостављање кооперативнијег односа са структурама власти.

ШКОЛА И СОЦИЈАЛНА ЗАЈЕДНИЦА СЕЛА: ОДНОС ШКОЛЕ И СЕОСКИХ ДРУШТВЕНИХ И КУЛТУРНИХ ИНСТИТУЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА

Односе између глобалног и сеоског друштва обележавају два некомплементарна процеса: прво, намера глобалног друштва да продре у сеоско друштво, и, друго, настојање сеоског друштва да постане део глобалног а да, притом, осигура очување своје културне аутономије. Реч је, дакле, о сукобу између локалне културе и културе глобалног друштва, које има универзалистичке амбиције. „Између силе пенетрације глобалног друштва и силе отпора сељачког друштва успоставља се равнотежа која, према приликама, може бити статичка или динамичка, али је увек основни покретач функционирања једног и другог“⁷. Успостављањем ове равнотеже стварају се повољни услови за прихватање иновација и увођење промена у традиционалним друштвима, чиме се обезбеђује пресудан утицај глобалног друштва.

Који су инструменти културне пенетрације глобалног друштва у социјалну заједницу села? озбиљном посматрачу намеће се закључак да између

⁶ В. Раичевић, *Оспособљавање школе и наставника за успешно обављање друштвене и културне функције*, у: *Друштвена и културна функција школе*, у часопису: *Културни живот*, Београд, 1979, бр. 5–6, стр. 331.

⁷ Х. Мендрас, *Сељачка друштва*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 138.

глобалног и сеоског друштва постоје *посредници*⁸, који обезбеђују контакт и посебан механизам комуникације и утицаја између њих. Најзначајнији инструменти (посредници) културног овладавања селом јесу друштвене и културне институције, међу којима посебно место заузима школа.

Сеоска основна школа код нас, у циљу успостављања *функционалне равнотеже*, делује: (1) као чинилац ширења глобалне културе, омогућујући сусрет села и сеоског становништва са новим системима вредности и подстичући развој нових структура потреба; (2) као чинилац супротстављања сеоској културној аутономији и нарушавања њене равнотеже - обезбеђује бројне контакте са глобалним друштвом, успоставља мрежу утицаја и продора глобалне културе; (3) као чинилац интеграције сеоских средина у глобално друштво - улогом специјализоване установе школа је на себе преузела функцију социјализације појединца и укупне школске популације у складу са актуелним друштвеним захтевима; (4) као чинилац који, делимично, припрема рурални егзодус - показујући немогућност потпуног прилагођавања културне традиције села достигнућима глобалне културе подстиче једносмерно миграционо кретање дела сеоског становништва, које тежи подржавању глобалне културе, у правцу урбаних центара. Истакнуте улоге основне школе представљају само део њеног мултифункционалног деловања у руралној средини, коју преображава сразмерно оствареном степену сарадње са постојећим друштвеним и културним институцијама.

Значајан показатељ опште културне трансформације данашњег села представља распрострањеност мреже друштвених и културних институција чијим посредством могу бити задовољене нове друштвене и културне аспирације сеоског становништва. У овој мрежи по свом значају се посебно издвајају институције које задовољавају потребе становника у свакодневном животу - здравствене станице, вртићи, поште, затим културне институције у ужем смислу – домови културе, библиотеке, читаонице, културно-уметничка друштва, затим спортска друштва, технички клубови, као и друштвене и политичке организације. Подаци показују да су у селима ове институције присутне али, још увек, их нема у оптималном броју тако да сеоско становништво многе своје друштвене и културне потребе задовољава у развијеним градским институцијама. Оваква ситуација може се објашњавати терминима маргиналитета. Неповољан друштвени положај сеоске заједнице представљен је маргиналном позицијом, на рубу глобалног друштва; припадници ове заједнице имају депривилеговане положаје (и улоге), и зато, најчешће, настоје да постану део културно недепривиране средине, у којој ће покушати да испуне сопствена очекивања.

Основна школа у сеоској средини улогу *посредника* настоји да оствари, како показује анализирање нормативног устројства њених унутрашњих и спољашњих функција културе, као *зајворена институција*, без јасне стратегије кооперативног деловања са друштвеним и културним организацијама на

⁸ О категорији *посредника* видети шире у: Х. Мендрас, Наведено дело, стр. 143–149.

селу. Актуелна нормативна решења школу упућују на сарадњу са постојећим представницима мреже ових организација али, практично, она се тек делимично и спорадично остварује.

Повезивање школе са сеоском социјалном заједницом и допринос њеном друштвеном и културном развоју остаје трајан задатак, а могуће је остварити га путем разних *канала* сарадње школе са другим институцијама и организацијама, чиниоцима развоја културе. Успешно међуинституционално повезивање је, нарочито, важно зато што школа није једини и пресудан фактор развоја културе. Посебно је значајно омогућити преображај традиционалне затворености васпитно-образовног процеса отварањем према чиниоцима локалне средине на начин: (1) повезивања и усклађивања рада школе са културним институцијама као што су библиотеке, читаонице, филмски и књижевни клубови, позоришне групе; (2) повезивања рада школе са институцијама и организацијама које помажу и олакшавају остваривање њених функција културе (здравственим станицама, организацијама за заштиту и очување човекове животне средине, асоцијацијама у области пољопривредне производње, као и друштвеним и хуманитарним организацијама); (3) повезивања рада школе са васпитно-образовним и културним радом друштвених организација за омладину и одрасле (Црвеним крстом, Покретом горана, Савезом извиђача, културно-уметничким друштвима, спортским друштвима).

ОД ТРАДИЦИОНАЛНОГ ДО САВРЕМЕНОГ: РАЗВОЈ КУЛТУРЕ СЕЛА

Култура села је производ начина живота чије се карактеристике у многоме разликују од урбаног, како по начину производње тако и по облицима друштвене организације.

У српском друштву донедавно је постојао континуум у развоју сеоске културе, као антипод репрезентативној култури у градовима, који последњих неколико деценија све више, економски и политички јачају. Данас, међутим, под утицајем социјалне и културне организације глобалног друштвеног система, сеоска култура нема аутономан пут развоја. „Начин сеоског живота... све више је одређен културом која не настаје у селу и коју не стварају сељаци и то је једна од најизраженијих противречности тог начина живота“⁹. Општи привредни и културни развој друштва, чије су основне одреднице убрзана индустријализација и експанзија урбаних вредности, посебно преко разнородних облика масмедијалног културног стваралаштва, трансформише елементе традиционалне сеоске културе и ствара подлогу за увођење нових вредности. Разлике између традиционалне културе села и данашње културе села могу се пратити у сфери њиховог самоодређења према новим вредности-

⁹ М. Митровић, *Парадокси културе и култура села*, у часопису: *Идеје*, Београд, бр. 5–6, стр. 130.

ма: (а) традиционална култура села је производ традицијског начина живота; (б) актуелна култура села је производ сусрета традиције са новим урбаним начином живота, који доминира у развијеним сеоским срединама.

Доминација традиционалног сеоског начина живота (у Србији се тај облик квалитативно мења почев од педесетих година прошлог века), у културној димензији друштвеног живота је представљена вредносно-обичајним комплексом у коме се посебно истичу: (1) Култ земље – везаност за земљу се изграђује као посебан емотивно-психолошки однос према том природном услову егзистенције; поседовање земље је основна друштвена вредност и услов социјалне сигурности. (2) Култ рада – додир с природом и друштвом је посредован сложеним физичким радом који представља основни услов репродукције живота и један је од битних критеријума социјалне организације. (3) Култ породице – средиште живота које је обезбеђивало све потребе у условима непостојања поузданих и раширених облика друштвене солидарности и социјалне сигурности. Културу савременог српског села, можемо, у извесном смислу, представити као укупност културних приоритета које производи сеоско друштво. Али развојем индустријског друштва и ширењем градског начина живота ови културни приоритети (међу којима се, посебно, у систему вредности истичу култови земље, рада, породице) грубо су потиснути. Отворен је простор за развој неаутентичних облика културе, у којима нестаје традиционални однос према земљи, раду и породици. Српско село, које је навикло да се у стварању културе новог покољења ослања искључиво на традицију, сада је приморано да прихвати захтеве модерног друштва, да усваја културу несеоског порекла. Испоставило се да је заоштреност сукоба који се појавио у додиру културне *традиције* и културне *иновације* тако велики да изазива читав комплекс проблема где се, посебно, издваја: *разликовање иро-тресивне културне иновације од ре-тресивне културне иновације* или, у ширем смислу, *разликовање културе од антикултуре*. Читав проблем се, условно речено, своди на то да је *ауθενничну културу села* дезинтегрисала антикултура која је стигла са облицима масовне културе. Извршен је прелаз из традиционалног квалитета у масовни квантитет, који отежава или, чак, онемогућава човеково самоодређење.

Критички приступ култури села, која се обликује у измењеним друштвеним приликама *ирелазној иериода*, не може да порекне прогресиван карактер продору савремених урбаних садржаја и промени традиционалног сеоског начина живота. Промене у областима материјалне културе, духовне културе и систему потреба *културу села* представљају као поткултуру способну да се прилагоди савременим кретањима.

У посттрадиционалном селу многи аспекти практичног живота захваћени су одређеним променама и трансформацијама. Промене обухватају различите аспекте друштвеног, економског, еколошког живота, па се могу, извесно, издвојити следеће димензије: (1) промене у производњи – повезивање са индустријским глобалним друштвом довело је до развијања тржишне пољопривреде, до одустајања од модела самодоволне, аутархичне и затворене пољопривредне производње; одвија се процес ишчезавања групације сељака и

њихова трансформација у групацију пољопривредних произвођача; (2) промене у породици – многе традиционалне функције породице¹⁰ преузеле су на себе институције глобалног друштва; појединац је добио већи степен самосталности у оквиру породице а и сама породица има већи степен самосталности и независности у оквиру сеоске заједнице као целине; (3) промене у сфери неговања традиције – митови, игре, обреди, обичаји, веровања, народна предања, језик, схватања, одевање, исхрана, потиснути су или снажно измењени под утицајем културних елемената глобалног урбаног друштва, који су се инфилтрирали у сеоску средину; овај процес је подстакнут ширењем писане културе и утицајем средстава масовне комуникације; (4) на селу се одигравају и промене у сфери социјалне покретљивости, слободног времена, комуналног уређења. Све ове промене упућују на закључак да образци градског начина живота на свом путу до сеоског друштва, као елементи несеоске културе, доживљавају модификације, прилагођавајући се неизворној средини. Остаје, међутим, утисак да би се изменом глобалне стратегије развоја, која би у свој програм укључила и целовит развој села, становницима села омогућило досезање цивилизацијског квалитета живота типичног за његов антипод – град, као и развијање аутентичне културе.

ШКОЛА КАО РЕПРЕЗЕНТ КУЛТУРЕ СЕЛА

У савременом српском друштву доминира нормативни концепт образовања чији је циљ припрема за живот стицањем одређеног фонда знања, вештина и навика, али постоји и покушај деловања школе као културне институције. У социокултурном смислу, наше време карактерише сукоб између традиционалног и модерног друштва, сукоб између културе сеоског друштва и културе глобалног урбаног друштва. Ова дихотомија, школи и организацији њене праксе, намеће посебну улогу. Социолошки је значајно правити разлику између истинских универзалних културних вредности и регресивних културних иновација које, у суштини, делују антикултурно. Ако школа истрајава само на улози посредника, институционализованог преносника садржаја и вредности глобалне урбане културе у сеоско друштво, неће допринети процесу културне ревитализације села. Супротно, ангажовање школе на остваривању функција културе, прилагођених захтевима локалне средине, омогућило би аутентичној сеоској култури да пронађе нове форме прилагођавања. Перспектива оваквог деловања школе открива њену двоструку условљеност. С једне стране, њен институционални развој условљен је друштвеним механизмима контроле и утицајем мегаструктура: школа је друштвена институција која појединцу преноси глобалну културу спутавајући развијање културе из

¹⁰ Породица је пружала својим члановима: „прехрану и становање, одећу и заштиту од болести, одгој и мировину. Она га је бранила и кажњавала. Она је над њим вршила готово тоталитарну социјалну контролу“ (С. Шувар, *Између засеока и мејалојолиса*, Школска књига, Загреб, 1973, стр. 67).

које је дошао. С друге стране, појединац је током примарне социјализације постао део *свој* окружења: његово друштвено биће обликовано је и припремано да се, условно речено, успротиви прихватању погледа на свет кога фаворизују други детерминистички системи – тако да школа, неминовно, долази у сукоб са изворним, аутохтоним културама. Школа је увек и у локалном друштву и изван њега, те мора пронаћи начин да успостави *status quo* између различитих култура. Схватање И. В. Бестужев – Ладе помаже да се боље разјасни културна улога школе. Он ову установу схвата као замену за „домаћу школу“ коју је „практично представљала свака сложена породица старог типа, изузетно јаке традиције патријархалности“ и њену примену на модерну ситуацију. Школа делује као један од извора формирања културе: пружа поуздане програме које појединац може да следи без размишљања али и без могућности уношења новина. Институционализација школе је другостепени процес који је пратио промене у првом плану: масовни прелазак са традиционалног на савремени начин живота. У њему је скоро потпуно занемарен проблем формирања аутохтоне културе новог покољења, није поклоњено довољно пажње комплексу потреба израслих из додира и прожимања културологије и педагогије.

Како културу преместити из позадине институционализованих школских програма у њихово средиште? Рационално савремено друштво одрекло се традиције и традиционалних вредности, а у том свеобухватном негирању старих одговора посебно се издвајају млади појединци. „Ту, међутим, долази до тешкоћа... постоје питања о значењу човековог живота којима рационалност може да се бави само на начин који није одговарајући. Једноставно речено, нова рационалност не може створити задовољавајуће вредности – изузев чисто инструменталних, као што су ефикасност, максимизација и друго“¹¹. Ово би, другим речима, значило да нови рационални одговори на граничном подручју педагогије и културологије немају снагу да коначно разреше својеврсну кризу образовања у савременом друштву.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Школски систем је структурна целина која може да понуди сврсисходна решења, као одговоре на проблеме друштвеног и културног живота, у складу са захтевима процеса иновације. Како школа квалитативно да угради достигнуте промене у сопствену праксу старих одговора, како да иновацију оштро не супротстави вредностима традиције? Ово питање се може формулисати и на следећи начин: *како ревидиализовати функције културе сеоске основне школе, чије би деловање, у коначном исходу, значајно утицало на промену начина живота/културе села?* Претходна разматрања упућују на могућност преображаја односа образовање–култура, који ће омогућити да школа

¹¹ Х. Бергер, П. Келнер, *Социологија у новом кључу*, Градина, Ниш, 1991, стр. 163.

постане средиште културе, ако се: (1) спроведу иновације у области матерњег језика и књижевности и радикална реформа наставе страних језика, што би ученицима омогућило да овладају симболичким инструментаријем сазнавања света и постигну самоодређење у поликултурној стварности; (2) спроведу иновације у области уметничке културе (на подручју ликовне, музичке, позоришне, филмске културе), као и у области физичког васпитања, које би биле у функцији хуманизације и хуманитаризације образовања; (3) спроведу одговарајућа стратегија деловања школе у локалном окружењу, чији су циљеви очување традиционалних образаца културе, неговање културне аутономије сеоског друштва и значајније деловање у простору достизања цивилизацијског квалитета живота на селу.

Превладавањем односа супротстављености између *иновације* и *традиције*, сеоска основна школа постала би ефикасан подсистем на подручју остваривања социообразовних и социокултурних програма, који се непосредно односе на све димензије структуре културе села. Да би школа могла да реализује функције културе, неопходно је да се оствари синхронизација односа образовање-култура у институционализованом образовању, као процеса *с намером*, чији је крајњи ефекат свесно одабирање и одмеравање могућности функционалног деловања школе у преструктурирању културе свакодневног живота становника села.

ЛИТЕРАТУРА

- Бергер Х. и Келнер П. (1991), *Социологија у новом кључу*, Градина, Ниш
Илић В. и сарадници (1992), *Школа – средишње културе*, Просвета – Ниш, Завод за проучавање културног развитака – Београд
Мендрас Х. (1986), *Селачка друштва*, Глобус, Загреб
Митровић М., *Парадокси културе и култура села*, у часопису: *Идеје*, Београд, бр.5-6.
Огбу Ј. (1989), *Педагошка антропологија*, Школске новине, Загреб
Хелер А. (1978), *Свакодневни живот*, НОЛИТ, Београд
Шувар С. (1973), *Између засеока и мејалојолиса*, Школска књига, Загреб

Vesna Trifunovic

SCHOOL AND VILLAGE CULTURAL CHANGES

SUMMARY

Village culture, which represents tradition in modern society, is not autonomous, but is shaped in conformity with *great tradition* – dominant culture. The form of interaction and communication between the two cultures determines the scope of village cultural changes, the quantum of *changes* that should be made in lifestyle marked with the disappearance of traditional values due to innovations typical of industrial/urban society.

Integration of cultural values of global and urban culture into the existing village culture is performed by spreading the network of social and cultural institutions in the village. School has a special place in the process, being a distinct multifunctional institution intended to become a milestone of the process of adapting the village and its citizens to new social requirements and needs.